

Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu (Rhythmus der Kulturumwaldungen in der Ur- und Frühgeschichte), red. B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, „Biskupińskie Prace Archeologiczne” nr 9, „Prace Komisji Archeologicznej” nr 19, Biskupin – Wrocław 2012, ss. 519.

Prezentowana praca stanowi zbiór artykułów przygotowanych przez autorów referatów wygłoszonych podczas międzynarodowej konferencji archeologicznej, która odbyła się w dniach 07-09 lipca 2010 roku w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie. Publikacja powstała pod redakcją Bogusława Gedigi, Anny Grossman i Wojciecha Piotrowskiego w ramach „Prac Komisji Archeologicznej Oddziału PAN we Wrocławiu” i „Biskupińskich Prac Archeologicznych” – serii wydawniczej, której powstanie zainicjowano w 1998 roku podczas odbywającego się w Biskupinie sympozjum naukowego. Pierwszym opracowaniem tej serii, które ukazało się w 2000 roku, była książka pt. *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Kolejne prace wydawano w latach: 2001 (*Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*), 2004 (*Archeologia – Kultura – Ideologie*), 2006 (*Architektura i budownictwo epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza w Europie Środkowej*), 2008 (*Sztuka pradziejowa i wczesnośredniowieczna jako źródło historyczne*), 2010 (*Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu się oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza*) i obecnie w roku 2012.

Omawiana publikacja, licząca 519 stron, zawiera wstęp oraz 25 artykułów problemowych ułożonych tematycznie. Artykuły przedstawione są w pracy w języku polskim, niemieckim i angielskim. Do każdego z nich dołączono również obszernie streszczenie, będące jednocześnie skróconym tłumaczeniem pełnego tekstu. W przypadku artykułów napisanych w języku polskim są to streszczenia w językach niemieckim i angielskim, natomiast przy niemieckojęzycznych i anglojęzycznych streszczenia polskie.

Pracę otwiera wprowadzenie B. Gedigi, w którym podkreśla złożony charakter problematyki prze-

mian kulturowych. Zwraca także uwagę na dwa najważniejsze nurty badań w tym zakresie, a mianowicie teoretyczny, który skłania badaczy do stawiania sobie trudnych pytań o źródła i rodzaje mechanizmów transformacji kulturowych, stosowane metody i tworzone koncepcje oraz drugi, opierający się na analizie konkretnych rodzajów przemian i rytmu, w jakim się one dokonywały. W dalszej części wprowadzenia autor zarysował w ujęciu chronologicznym modele przemian zachodzących w różnych dziedzinach kultury, od starszej epoki kamienia do wczesnego średniowiecza, wskazując jednocześnie na różnorodny charakter uwarunkowań tych zmian. Przede wszystkim w swojej wypowiedzi zwraca uwagę czytelników na potrzebę podejmowania szerszych rozważań nad zjawiskami transformacji kulturowych niż miało to miejsce dotychczas, ponieważ odkrywane przez archeologów ślady działalności ludzkiej są nie tylko wyrazem zmieniającej się na przestrzeni dziejów kultury materialnej, ale świadczą również o zachodzących przemianach w sferze mentalnej i duchowej pradziejowych społeczeństw.

W pierwszym artykule (*Towards a New paradigm*) E. Neustupný przedstawił zarys istniejących w archeologii dotychczasowych paradygmatów, czyli zestawów koncepcji, przyjętych twierdzeń i metodologii, począwszy od dziewiętnastowiecznego paradygmatu romantycznego, poprzez ewolucjonistyczny, kulturowo-historyczny, procesualny i postprocesualny. Każdy z nich, jak słusznie autor zauważa, niewątpliwie przyczynił się do rozwoju archeologii, ale nie pozwolił uzyskać pełnego obrazu minionej rzeczywistości. E. Neustupný uważa, że wypracowanie nowego stanowiska badań jest w tej sytuacji w pełni uzasadnione, dlatego przedstawia swoją koncepcję, która między innymi zakłada, że materialne pozostałości ludzkie (artefakty) należy zawsze łączyć z działalno-

ścią ludzką, a nigdy oddzielnie. Nie można również stawiać pytań dotyczących ogólnych zjawisk, reguł, struktur bez udziału materiału archeologicznego. Badając takie zjawiska, należy zawsze jednocześnie uwzględniać dwa podstawowe aspekty, jak istniejąca regularność celowych działań ludzkich obserwowana w wytwarzaniu określonych przedmiotów oraz tworzenie tych przedmiotów, jako wyraz działania poszczególnej jednostki ludzkiej. Ponadto w przedstawionej koncepcji E. Neustupny uznaje wszystkie artefakty za symbole rozumiane nie tylko jako narzędzie w komunikacji pomiędzy jednostkami, ale przypisuje im również znaczenie społeczne i czysto praktyczne.

W kolejnym artykule (*Identifying social aspects of cultural changes In the past*) S. Tabaczyński przedstawił w ujęciu syntetycznym aktualny stan wiedzy na temat zmian kulturowych w archeologii, antropologii kulturowej i społecznej oraz w historii. Swoje rozważania rozpoczął od ogólnego omówienia teorii rozwoju społecznego, następnie skupił się na problematyce struktur zachowań społecznych i ich kopalnych korelatów. Przytoczył również w oparciu o popularne ostatnio propozycje I. Hoddera, P. McAnnany i P. Urbańczyka próby analizy i interpretacji układów stratyfikacyjnych w terminach społecznych. W dalszej części skoncentrował się na zagadnieniu procesów polisemantyzacji kultury i ich odwzorowaniach w źródłach archeologicznych, pokazując również, w jaki sposób oddziałują one na archeologiczne procesy źródłotwórcze. Artykuł kończą wnioski autora podsumowujące aktualny stan wiedzy i rezultatów dotychczasowych badań w zakresie podejmowanej problematyki społecznych aspektów zmian kulturowych oraz zarys dalszych perspektyw rozwojowych tej dziedziny badań i proponowanych przez niego postulatów.

A. Nobis w obszernym artykule (*W poszukiwaniu modelu struktur globalnych*) rozpatruje z kolei różne teorie dotyczące charakteru zjawiska globalizacji i jego początków. W pierwszej części prezentuje zestaw koncepcji proponowanych w naukach społecznych w odniesieniu do zjawisk i procesów globalnych. W celu zobrazowania tego szerokiego i skomplikowanego zagadnienia posługuje się przykładem rozwoju systemu pieniężnego, zapoczątkowanego wprowadzeniem denarów przez Karola Wielkiego jako środka płatniczego w VIII w. Przedstawiona przez niego propozycja badań tak złożonej problematyki stanowi, jak podkreśla autor, tylko ogólny szkicelet i wymaga dopracowania bardziej szczegółowych ana-

liz, zwłaszcza pod kątem różnorodności zjawisk, procesów i struktur globalnych.

Badanie zmian społeczno-kulturowych w naukach społecznych jest zadaniem niezwykle trudnym, ale bezsprzecznie koniecznym. Takie działania, które są podejmowane w archeologii od dawna w oparciu o proponowane paradygmaty, przynoszą różne skutki. D. Minta-Tworzowska w swoim artykule (*Archeologia wobec problematyki zmiany społecznej*) zwraca uwagę czytelnika na to, że badając problematykę przemian, należy przede wszystkim odpowiedzieć na podstawowe pytanie, jakie w ogóle sposoby ujmowania zmiany są w archeologii możliwe. Archeolodzy zajmują się zwykle rodzajami zmian i procesami, które warunkują te zmiany oraz ich przyczynami i następstwami. Autorka podkreśla, że znaczenie ma przede wszystkim sposób rozumienia społeczeństwa i kultury oraz fakt, że wszystkie elementy kultury, jak ludzie, przedmioty, środowiska, zachowania, wydarzenia, wzory zachowań, wartości, symbole, wierzenia, wiedza są ze sobą wzajemnie powiązane i łączą się również ze zjawiskami społecznymi i biologicznymi.

W bardzo obszernym artykule (*Unifikacja kulturowa i hybrydyzacja w społeczeństwach archaicznych*) H. Mamzer zaprezentował model zjawiska uniwersalizacji w społeczeństwach archaicznych. Autor podkreślił znaczenie stosowania terminów uniwersalizacji i unifikacji kulturowej w odniesieniu do pradziejów zamiast powszechnie stosowanego współcześnie słowa globalizacja. Uważa, że pojęcie globalizacji dotyczy zjawisk, które mają zupełnie inny przebieg i rytm, aniżeli te zachodzące w pradziejach. W dalszej części swojego artykułu posłużył się przykładami procesów neolityzacji Europy i wprowadzenia w użycie metali w celu zobrazowania unifikacji kulturowej warunkowanej ideą postępu technologiczno-gospodarczego. W swoich dalszych rozważaniach skoncentrował uwagę na znalezieniu odpowiedzi na pytanie, jaki rodzaj aktywności ludzkiej przyczynił się do pojawienia się i rozprzestrzenienia idei postępu technologiczno-gospodarczego na dużą skalę.

M. Łanczont oraz J. Wojtanowicz w swoim artykule (*Przemiany środowiska przyrodniczego w ostatnich 15 tys. lat w Europie a krajobraz kulturowy – w poszukiwaniu wzajemnych relacji*) wskazują, że ostatnie 15 tysięcy lat to okres, w którym doszło do ścisłych relacji między populacjami ludzkimi a naturą. Jeszcze w późnym plejstocenie człowiek był całkowicie zależny od środowiska przyrodniczego. Sytuacja zmieniła się w holocenie, gdy wprowadze-

nie rolnictwa i hodowli znacząco wpłynęło na przekształcenie środowiska. Człowiek poprzez adaptację środowiska przyrodniczego kształtował krajobraz kulturowy, z kolei zmiany klimatyczne wpływały na warunki ekonomiczne i socjalne ludzi.

Z kolei wpływem zmian klimatycznych na dynamikę zachodzących w pradziejach przemian kulturowych zajął się J. Bouzek (*Climate fluctuation, rhythm and changes of prehistoric cultures*). Na podstawie przedstawionego szczegółowo obrazu zjawisk klimatycznych zachodzących na przestrzeni dziejów wykazał, że rozwój ludzkości był nierozzerwalnie związany ze zmianami klimatycznymi.

A. Chrószcz, M. Janeczek, Z. Miklikova, V. Onar, A. Krupska, N. Pospieszny oraz G. Pazvant (*Wyniki badań uzębienia psów w aspekcie przemian kulturowych – zmiany warunków utrzymania i żywienia w pradziejach i średniowieczu*) przedstawili wyniki analiz przeprowadzonych na czaszkach psów odkrytych na wybranych stanowiskach archeologicznych z obszaru ziem polskich (Dolny Śląsk), Słowacji oraz Turcji, datowanych od pradziejów po średniowiecze. Badania porównawcze pokazały, że zarówno warunki środowiskowe, jak i kulturowe, w jakich żyły te zwierzęta, miały znaczny wpływ na ich uzębienie oraz budowę szkieletu.

W następnym artykule autorstwa S. Czopka (*Archeologia osadnictwa a problem zmiany kulturowej*) przedstawiona została metoda analizy organizacji osadnictwa pradziejowego w odniesieniu do zjawiska zmienności kulturowej. Dla przykładu autor posłużył się regionem podkarpackiej wysoczyzny lessowej, gdzie przez wiele lat prowadził badania. Prezentowana przez niego metoda dotyczy analiz porównawczych sąsiadujących chronologicznie kultur pod względem ustalenia obecności osadnictwa danej kultury w analizowanym regionie, preferencji osadniczych, a także organizacji osadnictwa i jego intensywności. Zbadanie tych aspektów osadnictwa w regionie pozwala, zdaniem S. Czopka, zaobserwować charakter przemian kulturowych. Jednocześnie autor zwraca uwagę, że tego rodzaju analizy okazują się być niewystarczające w badaniach w skali mikro i makro.

C. Eibner (*Changes in mather-tongue and ceramic style – a comparison*) w swoim artykule zwrócił uwagę, że te same obszary mózgu są odpowiedzialne za mowę, jak i za sprawność manualną. Sprawność ta jest bezpośrednio związana z umiejętnościami rzemieślniczymi, takimi jak wytwarzanie ceramiki. W dzieciństwie uczymy się mówić, rozwijamy się również manualnie. W pradziejach umiejętności te

przekazywane były przez kobiety. To one lepiły naczyń oraz uczyły mowy. Różne warianty naczyń oraz zdobnictwa mogą być przejawem niewerbalnej komunikacji. Autor zastanawia się, czy zmiany stylistyczne ceramiki mogą odzwierciedlać zmiany językowe.

Do starożytnego palimpsestu, rękopisu zapisywanego na używanym już wcześniej materiale piśmienniczym, porównuje J. Woźny (*Palimpsestowa natura pradziejowych miejsc kultowych*) okoliczności powstawania pradziejowych sanktuariów, megalitów czy cmentarzysk. Często mamy do czynienia ze śladami rytuałów z różnych epok na tym samym, niewielkim obszarze. Nawarstwianie się różnowiekowych symboli jest trudne do odczytania, dlatego też analiza miejsc obrzędowych wymaga stosownego warsztatu metodologicznego.

R. Schild w kolejnym artykule (*Neandertalczyk – Nasz Brat z Wielu*) przedstawia najnowsze badania dotyczące tego hominida. Wydaje się, że ta forma człowiekowata jest pod względem *working memory* (pamięć przetwarzania – odpowiedzialna za możliwości intelektualne) bardzo zbliżona do człowieka współczesnego. Autor również próbuje znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego neandertalczyk, którego zdolności techniczne i społeczne były porównywalne z *Homo sapiens*, zaczął znikać z obszaru Eurazji w okresie swojego największego rozwoju.

Następny artykuł J. Lecha (*Przemiany kulturowe w prehistorii w świetle badań górnictwa krzemienia: poszukiwania rytmu*) prezentuje zagadnienie pradziejowego górnictwa krzemienia w kontekście rytmu przemian kulturowych. Autor rozważa, w jaki sposób zagadnienie to było interpretowane w przeszłości, jak zmieniały się sposoby jego analizy i w jaki sposób do zagadnień dotyczących górnictwa podchodzi się współcześnie. Zauważył również, że wszelkie zmiany w górnictwie krzemienia były związane z rytmem powstawania i załamania się struktur kulturowych.

Zarys problematyki przemian kulturowych na przykładzie powstania, rozwoju i zaniku najwcześniejszych kultur neolitycznej Europy – kultury Hamangia i kultury Varna z pierwszej połowy V tys. p.n.e. na zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego, przedstawił w swoim artykule S. Kadrow (*Źródła i mechanizmy zmiany kulturowej. Przypadek wczesnego eneolitu*). Autor, przytaczając przykłady teorii proponowanych przez zwolenników archeologii kulturowo-historecznej z elementami archeologii procesualnej, a w szczególności bardzo popularnej teorii J. Lichardusa, wskazuje na niekompletny i mocno zdezaktuali-

zowany obraz rzeczywistości wczesnoeneolitycznej. Jednocześnie prezentuje niezwykle ciekawy, alternatywny model rozumienia epoki miedzi oparty na teoriach socjologicznych, a w szczególności teorii ewolucji społeczno-kulturowej J. Habermasa. Szczególną uwagę zwraca na to, że procesy transformacji są inspirowane wewnętrznymi mechanizmami tkwiącymi w społeczeństwach pradziejowych. Każda obserwowana zmiana kulturowa nie zawsze musi wynikać wyłącznie z działań zewnętrznych, ale może być powodowana na skutek procesów, które mają swoje źródło w wewnętrznej strukturze społeczeństwa pradziejowego.

Interdyscyplinarnym badaniom archeologiczno-przyrodniczym w rejonie Biskupina poświęcony jest artykuł A. Grossman i W. Piotrowskiego (*Rytm przemian kulturowych a środowisko naturalne w mikroregionie biskupińskim. Wybrane zagadnienia*). Specjalistyczne analizy hydrologiczne, palinologiczne i archeozoologiczne wraz z wynikami prac wykopaliskowych przyczyniły się do pełniejszej charakterystyki kulturowo-środowiskowej tego obszaru. Autorzy stwierdzają, że rytm przemian osadnictwa w tym mikroregionie był zależny od zmian w środowisku przyrodniczym. Ta transformacja warunków środowiskowych spowodowana była zarówno czynnikami naturalnymi, jak i antropologicznymi.

K. Kristiansen w artykule *Household economy, long-term change and social transformation. The Bronze Age political economy of north-western Europe* analizuje wpływ strategii ekonomicznych o charakterze długofalowym w Północnej Europie między 2300 a 500 r. p.n.e. na przekształcenia środowiska naturalnego, co w efekcie doprowadziło do daleko idących przemian społecznych i tzw. Ciemnego Wieku w początkach epoki żelaza. Podstawą analizy dla autora były cechy metryczne pojedynczych domostw wraz z zagrodą, które przyjął za wskaźnik siły ekonomicznej. Uwzględnił również rolę metalu jako czynnika stanowiącego bodziec dla gospodarki w dwóch kluczowych momentach jej rozwoju: pełnego rozkwitu technologicznego w zakresie metalurgii brązu po 1700 r. p.n.e. i w momencie zastąpienia brązu przez żelazo po 500 r. p.n.e.

W kolejnym artykule (*Die Rolle der Mittelmeerrivilizationen Einflüsse in den Kulturumwandlungen der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Die Entstehung der neuen Kunstform und die Herausbildung von zentralen Befestigungen in Böhmen während HaD3 und LTA*) M. Chytráček przedstawia obraz przeobrażeń zachodzących w różnych aspektach kul-

tury u schyłku okresu halsztackiego i w początkach okresu lateńskiego w Czechach. Szczególną uwagę autor zwraca na takie czynniki, jak obecność ważnych szlaków w handlu bursztynem i działania polityczne w Basenie Morza Śródziemnego, które miały znaczący wpływ na charakter przemian społecznych, gospodarczych i kulturowych w Czechach w VI w. p.n.e.

I. Beilke-Voigt w artykule *Der Widder von Lossow – ein langer Weg in den Norden* prezentuje wyniki interdyscyplinarnych badań grodu w Lossow, położonego na Odrą w Branderburgii. We wczesnej epoce żelaza gród pełnił rolę ośrodka o charakterze kultowym. Na taką funkcję wskazuje odkrycie 60 szybów – miejsc ofiarnych pochówków. Ośmiometrowe szyby zawierały kości ludzkie i zwierzęce. Ofiary te łączy się z kultem płodności. Hipotezę tę potwierdza odnalezienie niewielkiej figurki barana wykonanej z brązu. Pochodzenie figurek tego typu wiąże się z obszarem Europy południowo-wschodniej (środkowy Dunaj) lub z greckim kręgiem kulturowym. Brązowa figurka barana świadczy o intensywnych związkach między północą a południem Europy. Autorka zauważa, że kontakty te mogły odbywać się za pomocą systemu rzek.

Z kolei A. Eibner w swoim artykule (*Gibt es einen Wechsel in der Situlenkunst von Einzel – zu Gruppendarstellungen im zeitlichen Wandel*) udowadnia, że zróżnicowanie przedstawień postaci ludzkich na situlach może być odzwierciedleniem przemian społecznych, jakie miały miejsce w okresie halsztackim i lateńskim. Na najstarszych naczyniach tego typu umieszczano wizerunki osób z wyższej klasy społecznej. Ukazywano władców, myśliwych, wojowników oraz kobiety zajmujące się tkactwem czy obrzędami religijnymi. W fazie klasycznej głównym tematem przedstawień staje się wspólnota plemienna. Dominują zbiorowe sceny związane z kultem i religią, a także uczyty czy zawody. Natomiast situle z okresu lateńskiego ponownie ukazują wizerunki indywidualne osób. Autorka zastanawia się również nad funkcją, jaką pełniły te naczynia.

Poprzez zastosowanie uproszczonej metody opisu strukturalnego wg C. Lévi-Straussa T. Gralak (*Przyczyny i formy zróżnicowania kultury przeworskiej i wielbarskiej*) porównuje obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej oraz kultury wielbarskiej. Autor stwierdził, że podstawową przyczyną zróżnicowania obrządku pogrzebowego oraz częściowo kultury materialnej obu tych jednostek była odmienna ideologia oraz różnice w strukturze społecznej. Zauważa ponadto, że dwa tak odmienne modele kultury były

prawdopodobnie przyczyną konfliktów między tymi ugrupowaniami.

Kwestię rytmu przemian kulturowych we wczesnym średniowieczu porusza A. Buko w artykule *Główne cezury i wyznaczniki zmian społeczno-kulturowych na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (zarys problematyki badawczej)*. Autor przedstawia kluczowe zamiany, jakie miały miejsce od VI do połowy XIII wieku w osadnictwie, obrządku pogrzebowym oraz kulturze materialnej na ziemiach polskich. Wszystkie te transformacje spowodowały, że w miarę jednorodne społeczeństwo zaczęło tworzyć coraz bardziej rozwiniętą strukturę hierarchiczną.

J. Baron w artykule *Ritual and cultural change. Transformations in rituals at the junction of pagan religion and Christianity in early medieval Poland* zauważa, że już po przejściu chrześcijaństwa, zwłaszcza po tzw. reakcji radykalnej w latach trzydziestych XI wieku, gdy przystąpiono do zwalczania kultów pogańskich, dochodzi do nasilenia niektórych praktyk niechrześcijańskich. Przykładem mogą być ofiary zakładzinowe ze zwierząt, zwłaszcza koni, odkrywane w warstwach datowanych na XI-XII wiek. Autorka przytacza teorię R. Wuthnowa, która zakłada, że przyczyną nasilenia się rytuałów pogańskich był wysoki stopień niepewności społecznej. Niepewność ta spowodowana była zmianami ideologicznymi, społecznymi oraz politycznymi wynikającymi z wprowadzenia nowej religii. Przywoływano więc stare obrzędy, aby odtworzyć pierwotny porządek moralny.

A. Danielisová oraz J. Mařík z kolei zaprezentowali w swoim artykule (*From Late Iron Age Oppida to Early Medieval Stronghold. Continuity of economical systems?*) modelowe ujęcie długotrwałych systemów społecznych i ekonomicznych. W analizie za przykłady posłużyły dwa różne ośrodki centralne z terenu Czech, które funkcjonowały w odległych od siebie okresach dziejowych: w epoce żelaza i we wczesnym średniowieczu. Przedmiotem badań autorów był charakter interakcji ekonomicznych między ośrodkami centralnymi a wspólnotami rolniczymi zamieszkującymi osady otwarte. Autorzy postawili sobie za cel zidentyfikowanie głównych czynników warunkujących hierarchię społeczną i jej ciągłość. W tym celu swoje rozważania skupili na określeniu statusu „centralności” danego ośrodka, jego specjalizacji w danej dziedzinie gospodarczej i utrzymywanych kontaktów dalekosiężnych, struktury społecznej oraz zależności ekonomicznych między ośrodkami centralnymi i ludnością zamieszkującą rolnicze osady otwarte.

W artykule *From a Slavic stronghold to medieval town – the example of Chobienia* F. Biermann, A. Kieseler oraz D. Nowakowski przedstawiają na przykładzie zespołu osadniczego (gród, osada wiejska, miasteczko) w Chobieni w pow. lubińskim zmiany w osadnictwie, gospodarce oraz w strukturze władzy, jakie zachodziły na obszarze Śląska od IX do XIII wieku. W tym długim okresie w Chobieni miała miejsce kontynuacja struktur osadniczych, ale zachodziły również wydarzenia przełomowe, jak lokacja miasta w XIII w.

Omawiany tom „Biskupińskich Prac Archeologicznych” zamyka artykuł K. Goldmanna (*Die Selbsterstörung des europäischen Geschichtsbewusstseins im 20. Jahrhundert*), w którym autor prezentuje przemiany w postrzeganiu pradziejów od połowy XIX wieku, kiedy to archeologia kształtowała się jako samodzielna dyscyplina naukowa, po czasy obecne. Zauważa ponadto, że Europa początkowo traktowana była przez badaczy jako jedność. Dopiero w XX wieku obraz ten się zmienił i zaczęto powoli odchodzić od wizji Europy jako całości, a przedmiotem badań stały się poszczególne kultury i plemiona.

Z powyższego krótkiego omówienia zawartych w prezentowanym tomie artykułów wynika, że tematyka przemian kulturowych jest niezwykle szeroka i złożona. Oprócz wnikliwej analizy charakteru poszczególnych zjawisk transformacji społeczno-kulturowo-ekonomicznych, poszukiwania ich przyczyn oraz rozpatrywania przebiegu i konsekwencji, wydaje się konieczne opracowanie nowego paradygmatu badawczego, który pozwoliłby uzyskać w pełni zrekonstruowany obraz zmian minionej rzeczywistości, oparty na rzetelnych i wiarygodnych wnioskach, a nie tylko wątpliwych domniemaniach wciąż tłumaczonych specyfiką źródeł archeologicznych.

Książka *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu*, która ukazała się w ramach serii „Prac Komisji Archeologicznej” i „Biskupińskich Prac Archeologicznych”, wykazuje się nie tylko wysokim poziomem merytorycznym artykułów przygotowywanych w oparciu o trudną i rzadko podejmowaną w archeologii środkowoeuropejskiej problematykę badawczą, skłaniającą do otwartych i odważnych dyskusji, ale również doskonałej jakości oprawą wydawniczą i graficzną, co nie jest bez znaczenia.

Na koniec należy tylko żałować, że ukazujące się już od ponad 10 lat w ramach serii „Biskupińskich Prac Archeologicznych” publikacje są praktycznie niemożliwe do nabycia. Działalność dystrybucyjna wydawnictw tej serii, prowadzona przez Muzeum

